

حقوق جزای عمومی (جلد اول)

(مفاهیم و تحولات حقوق جزا، مکاتب کیفری، جرم و ارکان آن)

با تجدیدنظر کلاس و آخرین اصلاحات و آراء وحدت رویه دیوان عالی کشور
و نظر مشورتی اداره حقوقی قوه قضاییه

طاب سیم

دکتر حجت سبزواری نژاد

عضو هیأت علمی دانشگاه

سرشناسه : سبزواری نژاد، حجت، ۱۳۴۷-
 عنوان قراردادی : ایران. قوانین و احکام
 عنوان و نام پدیدآور : حقوق جزای عمومی / حجت سبزواری نژاد
 مشخصات نشر : تهران: جنگل، جاودانه، ۱۳۹۴
 مشخصات ظاهری : ۳۱۲ ص.
 شابک : ج. ۱: ۹-۴۱۰-۳۱۶-۶۰۰-۹۷۸ ج. ۲: ۶-۴۱۱-۳۱۶-۶۰۰-۹۷۸
 ج. ۳: ۳-۴۱۲-۳۱۶-۶۰۰-۹۷۸
 وضعیت فهرست نویسی : فاپا
 یادداشت : کتابنامه
 مندرجات : ج. ۱. مفاهیم و تحولات حقوق جزا، مکاتب کیفری، جرم و ارکان آن
 ج. ۲. شرایط و صور مسؤولیت کیفری و موانع آن
 ج. ۳. مجازات‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی
 موضوع : حقوق جزا- ایران
 موضوع : قانون کیفری- ایران
 رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۲ ح ۲۷/س ۳۸۰۰/ KMH
 رده‌بندی دیویی : ۳۴۵/۵۰
 شماره کتابشناسی ملی : ۳۲۰۰۸۳۲

عنوان کتاب: حقوق جزای عمومی، جلد اول
 تألیف: دکتر حجت سبزواری نژاد
 ناشر: انتشارات جنگل، جاودانه
 ناظر فنی: امین لشکری
 ویراستار: مهدی سبزواری نژاد
 نوبت و سال چاپ: اول از ویرایش جدید، ۱۳۹۴
 قطع و تیراژ: وزیری، ۱۰۰۰ نسخه
 قیمت: ۱۵۰۰۰۰ ریال
 شابک: ۹-۴۱۰-۳۱۶-۶۰۰-۹۷۸

<http://www.junglepub.org>
[email: info@junglepub.org](mailto:info@junglepub.org)

تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۸۶۱۱۵-۹-۶۶۴۸۲۸۳۰
 ۰۳۱-۳۳۲۰۵۰۶۷-۳۳۲۰۳۸۰۰-۹

«حق چاپ برای ناشر محفوظ است»

فهرست مطالب

پیشگفتار

مقدمه

بخش اول: مفاهیم و تحولات حقوق جزا

فصل اول: تعریف، مفاهیم ۳

مبحث اول: خد رضیات، موضوع و هدف حقوق جزا ۳

گفتار اول: تعریف حقوق جزا ۳

گفتار دوم: اهمیت حقوق جزا ۴

گفتار سوم: خصوصیات حقوق جزا ۵

گفتار چهارم: موضوع حقوق جزا ۵

۱- حقوق جزای عمومی ۶

۲- حقوق جزای اختصاصی ۶

۳- آیین دادرسی کیفری ۷

۴- حقوق جزای بین الملل ۷

گفتار پنجم: هدف حقوق جزا ۸

۱- ایجاد ارعاب ۸

۲- اصلاح مجرم ۸

۳- رضایت قربانی جرم ۸

مبحث دوم: پیوستگی حقوق جزا با دیگر رشته‌ها ۹

گفتار اول: ارتباط حقوق جزا با برخی از رشته‌های حقوق عمومی ۹

۱- رابطه حقوق جزا با حقوق اساسی ۹

۲- رابطه حقوق جزا با حقوق اداری ۹

۳- رابطه حقوق جزا با حقوق بین الملل عمومی ۱۰

گفتار دوم: ارتباط حقوق جزا با برخی رشته‌های حقوق خصوصی ۱۰

۱- رابطه حقوق جزا با حقوق مدنی ۱۰

۲- رابطه حقوق جزا با حقوق تجارت ۱۱

- گفتار سوم: ارتباط حقوق جزا با سایر علوم..... ۱۲
- ۱- رابطه بین حقوق جزا و اخلاق..... ۱۲
- ۲- رابطه بین حقوق جزا با دین و مذهب..... ۱۴
- ۳- رابطه بین حقوق جزا با پلیس علمی یا جرم‌یابی..... ۱۵
- ۴- رابطه بین حقوق جزا با جرم‌شناسی..... ۱۶
- ۵- رابطه بین حقوق جزا با پزشکی قانونی..... ۱۷

فصل دوم: تحولات حقوق جزا..... ۱۹

- مبحث اول: دوران کهن یا اولیه..... ۲۰
- گفتار اول: دوره اسلام..... ۲۰
- گفتار دوم: دوره تعزیرات (دوره قصاص و دیات) یا دادگستری خصوصی..... ۲۱
- گفتار سوم: دوره دادرسی عمومی..... ۲۲
- مبحث دوم: مکتب اسلام..... ۲۴
- گفتار اول: ظهور دین اسلام در پسر دره انتقام‌جویی..... ۲۴
- گفتار دوم: فلسفه مجازات در اسلام..... ۲۷
- ۱- عدالت‌گرایی یا سزاگرایی..... ۳۰
- ۲- هدفمندی و غایت‌گرایی..... ۳۲
- ۱-۲- پیشگیری از وقوع جرم..... ۳۳
- ۲-۲- حمایت از مالکیت..... ۳۴
- ۳-۲- حفاظت از تولید نسل..... ۳۴
- ۴-۲- تهذیب و تطهیر مجرم..... ۳۵
- ۵-۲- اصلاح مجرمین..... ۳۵
- ۶-۲- رضایت مجنی‌علیه..... ۳۷
- گفتار سوم: اصول کلی حقوق جزای اسلام..... ۳۸
- ۱- اصل تساوی مجازات..... ۳۸
- ۲- اصل شخصی بودن مجازات..... ۴۲
- ۳- اصل فردی کردن مجازات..... ۴۳
- ۴- اصل قانونی بودن مجازات..... ۴۳
- ۵- آیین دادرسی ویژه..... ۴۴

مبحث سوم: ظهور مکاتب کیفری بعد از قرن ۱۸	۴۵
گفتار اول: مکتب فایده اجتماعی یا مکتب کلاسیک	۴۶
گفتار دوم: مکتب عدالت مطلق	۴۷
گفتار سوم: مکتب نئوکلاسیک	۴۸
گفتار چهارم: مکتب پوزیتیویسم یا تحقیقی یا اثباتی	۴۹
گفتار پنجم: مکتب دفاع اجتماعی جدید	۵۲

بخش دوم: خصوصیات و ارکان جرم

فصل اول: عنصر قانونی جرم	۵۷
مبحث اول: مفهوم جرم	۵۸
گفتار اول: معنای لغوی جرم	۵۸
گفتار دوم: معنای قرآنی جرم	۵۸
گفتار سوم: مفهوم فقهی جرم	۵۹
گفتار چهارم: تفاوت جرم با گناه	۶۰
گفتار پنجم: مفهوم اجتماعی و جرم‌شناسی جرم	۶۱
گفتار ششم: جرم کیفری و تخلف انضباطی	۶۲
گفتار هفتم: جرم کیفری و جرم مدنی	۶۲
گفتار هشتم: مفهوم قانونی جرم	۶۳
گفتار نهم: آیا قانون سازنده جرم است؟	۶۳
گفتار دهم: تعریف جرم در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲	۶۵
مبحث دوم: منابع حقوق جزا (عنصر قانونی جرم)	۶۶
گفتار اول: منابع مستقیم یا اصلی حقوق جزا	۶۷
۱- قانون	۶۷
۱-۱- تعریف لغوی قانون	۶۸
۱-۲- معنای اصطلاحی قانون	۶۹
۱-۳- قانون به عنوان منبع اصلی حقوق جزا	۶۹
۱-۴- قانون اساسی	۷۰
۵-۱- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران	۷۲
۶-۱- قانون عادی	۷۳

- ۲- مصوبات کمیسیون داخلی مجلس شورای اسلامی ۷۵
- ۳- مصوبات دولت با اجازه مقام رهبری ۷۹
- ۴- لوایح شورای انقلاب جمهوری اسلامی ایران ۸۰
- ۵- مصوبات مجمع تشخیص مصلحت نظام ۸۰
- ۶- معاهدات بین‌المللی ۸۱
- ۷- منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر ۸۲
- ۸- رویه قضایی ۸۸
- گفتار دوم: منابع غیرمستقیم یا فرعی حقوق جزا ۹۲
- ۱- عرف ۹۲
- ۱- ۱- عرف از دیدگاه حقوق‌دانان ۹۳
- ۲- ۱- ارجاع به عرف ۹۴
- ۳- ۱- عرف منبع تفسیری یا تکمیلی قانون ۹۵
- ۴- ۱- مغایرت عرف و قانون ۹۶
- ۲- نظرات علمای حقوق (دکترین) ۹۷
- مبحث سوم: مبنای عنصر قانونی جرم ۹۸
- گفتار اول: منشأ اصل قانونی بودن جرم ۹۸
- ۱- اصل اباحه ۹۹
- ۲- اصل برائت ۱۰۰
- ۳- قاعده قبح عقاب بلا بیان ۱۰۱
- گفتار دوم: اصل قانونی بودن جرم جلوه‌ای از اصل تکلیف ۱۰۲
- گفتار سوم: اصل قانونی بودن مجازات ملازمه اصل قانونی بودن جرم ۱۰۲
- گفتار چهارم: اصل قانونی بودن نوع و میزان مجازات ۱۰۲
- گفتار پنجم: اصل قانونی بودن جرم و مجازات در قوانین موضوعه ۱۰۳
- مبحث چهارم: آثار اصل قانونی بودن جرم و مجازات ۱۰۴
- گفتار اول: عطف بماسبق نشدن قوانین کیفری ۱۰۴
- ۱- موارد عطف بماسبق شدن قوانین ماهوی ۱۰۷
- ۱- ۱- قوانین تفسیری ۱۰۷
- ۲- ۱- تصریح مقنن ۱۰۸
- ۳- ۱- قوانین ملایمتر ۱۰۸

۱۱۱	۴-۱- قوانین شکلی
۱۱۵	۲- تعیین قانون حاکم
۱۱۶	۱- ۲- جرم آنی
۱۱۶	۲- ۲- جرم مستمر
۱۱۶	۳- ۲- جرم اعتیادی
۱۱۷	۴- ۲- جرم مرکب
۱۱۸	گفتار دوم: تفسیر مضیق قوانین کیفری (دومین نتیجه عنصر قانونی جرم)
۱۱۹	۱- موارد تنویر قانون
۱۱۹	۱- ۱- ایهام قانون
۱۲۰	۲- ۱- اجمال قانون
۱۲۰	۳- ۱- تعارض قوانین
۱۲۱	۴- ۱- سکوت قانون
۱۲۱	۲- اقسام تفسیر از نظر مرجع تفسیر
۱۲۱	۱- ۲- تفسیر قانونی
۱۲۲	۲- ۲- تفسیر قضایی
۱۲۳	۳- ۲- تفسیر شخصی یا عقاید علمای حق
۱۲۳	۳- اقسام تفسیر از جهت روش
۱۲۳	۱- ۳- تفسیر موسع
۱۲۵	۲- ۳- تفسیر مضیق یا ادبی
۱۲۸	۳- ۳- تفسیر غایی یا منطقی یا توضیحی
۱۳۱	مبحث پنجم: تقسیم جرایم بر اساس عنصر قانونی جرم
۱۳۱	گفتار اول: تقسیم جرم به عادی و خاص (نظامی و روحانی)
۱۳۱	۱- جرم عادی و نظامی
۱۳۷	۲- آثار تفکیک جرایم نظامی از جرایم عمومی
۱۳۷	۱- ۲- عدم استرداد
۱۳۸	۲- ۲- محاکم خاص
۱۴۰	۳- ۲- مجازات خاص
۱۴۱	۳- جرم عادی و جرم روحانی
۱۴۴	گفتار دوم: جرم سیاسی و جرم عادی

۱۴۶.....	۱- ضابطه عینی
۱۴۷.....	۲- ضابطه ذهنی
۱۴۸.....	۳- ضابطه مختلط
۱۴۹.....	۴- امتیازات جرم سیاسی
۱۵۵.....	فصل دوم: عنصر مادی جرم
۱۵۸.....	مبحث اول: تعریف عنصر مادی جرم
۱۵۹.....	گفتار اول: رفتار مجرمانه مثبت (فعل)
۱۶۰.....	گفتار دوم: رفتار مجرمانه منفی (ترک فعل)
۱۶۰.....	گفتار سوم: رفتار مجرمانه مثبت ناشی از رفتار مجرمانه منفی (فعل ناشی از ترک فعل)
۱۶۲.....	گفتار چهارم: حالت
۱۶۳.....	۱- حالت روانی
۱۶۳.....	۲- حالت اجتماعی
۱۶۳.....	۳- عضویت در گروه‌هایی خاص
۱۶۴.....	۴- داشتن یا نگهداری آلات و ادوات
۱۶۴.....	مبحث دوم: رابطه علیت رفتار و نتیجه مجرمانه
۱۶۵.....	گفتار اول: مفهوم علیت
۱۶۶.....	گفتار دوم: تسبیب و شرط
۱۶۸.....	مبحث سوم: دیدگاه‌های معیار سبب
۱۶۸.....	گفتار اول: نظریه سبب ایجاد (ایجاد کننده) نتیجه یا برابری اسباب
۱۶۹.....	گفتار دوم: نظریه سبب پویای نتیجه‌ساز
۱۷۰.....	گفتار سوم: نظریه سبب نزدیک و بی‌واسطه
۱۷۰.....	گفتار چهارم: نظریه سبب متعارف و اصلی
۱۷۱.....	گفتار پنجم: موضع قانونگذار ایران
۱۷۵.....	گفتار ششم: معیار مسؤولیت مسبب (تقصیر یا خطر)
۱۷۸.....	مبحث چهارم: مراحل ارتکاب عنصر مادی جرم
۱۷۹.....	گفتار اول: مرحله اول، قصد ارتکاب جرم
۱۸۱.....	گفتار دوم: مرحله دوم، تهیه مقدمات ارتکاب جرم
۱۸۳.....	گفتار سوم: مرحله سوم، جرایم ناتمام (شروع به جرم، جرم عقیم و جرم محال)

۱۸۴	۱- شروع به جرم
۱۸۵	۱-۱- رویکرد مادی یا عینی
۱۸۸	۱-۲- رویکرد نفسانی یا ذهنی
۱۹۰	۱-۳- رویکرد ترکیب یا مختلط
۱۹۴	۱-۴- شرایط مجازات شروع کننده جرم
۱۹۶	۱-۵- تأثیر ترک ارادی شروع به جرم
۱۹۷	۱-۶- چگونگی تعیین مجازات شروع به جرم
۱۹۷	۱-۶-۱- مجازات شروع به جرم سالب حیات، حبس دائم یا حبس تعزیری درجه یک تا سه
۲۰۲	۱-۶-۲- مجازات شروع به جرم قطع عضو یا حبس تعزیری درجه چهار
۲۰۳	۱-۶-۳- مجازات شروع به جرم شلاق حدی یا حبس تعزیری درجه پنج
۲۰۴	۱-۶-۴- شروع به جرم تعزیری درجه ۶ تا ۸
۲۰۸	۲- جرم محال و چگونگی تعیین مجازات آن
۲۱۵	۳- جرم عقیم و چگونگی تعیین مجازات آن
۲۱۷	۴- تشابه جرایم ناقص
۲۱۷	۵- تفاوت جرایم ناقص
۲۱۸	۶- چه نوع جرایمی شروع به جرم ندارند؟
۲۱۹	۷- مرحله چهارم: جرم کامل یا تام
۲۲۰	مبحث پنجم: تقسیم جرایم به اعتبار عنصر مادی جرم
۲۲۰	گفتار اول: تقسیم جرایم از لحاظ طول زمان عنصر مادی
۲۲۰	۱- جرم فوری (آنی)
۲۲۱	۲- جرم مستمر یا دوامدار
۲۲۲	۳- آثار مترتب بر جرم آنی و مستمر
۲۲۲	۱-۳- از جهت اعتبار امر مختومه
۲۲۳	۲-۳- از جهت دادگاه صالح
۲۲۳	۳-۳- از جهت حاکمیت قانون کیفری
۲۲۴	۴-۳- از جهت مرور زمان
۲۲۵	گفتار دوم: تقسیم جرایم از جهت تعداد عنصر مادی
۲۲۵	۱- جرم ساده
۲۲۵	۲- جرم به عادت

۲۲۶	۳- جرم مرکب
۲۲۶	۴- آثار مترتب بر جرایم ساده، به عادت و مرکب
۲۲۶	۱- ۴- از جهت صلاحیت دادگاه
۲۲۷	۲- ۴- از جهت حاکمیت قانون کیفری
۲۲۷	۳- ۴- از جهت شمول مرور زمان
۲۲۷	۴- ۴- از جهت عفو عمومی
۲۲۸	گفتار سوم: تقسیم‌بندی جرایم از جهت حصول نتیجه عنصر مادی
۲۲۸	۱- جرم مطلق یا مادی
۲۲۸	۲- جرم مقید یا نتیجه‌ای
۲۲۹	گفتار چهارم: تقسیم‌بندی جرایم از جهت مشاهده عنصر مادی
۲۲۹	۱- جرم مشهود
۲۳۰	۲- جرم غیر مشهود
۲۳۱	۳- آثار جرم مشهود و غیر مشهود
۲۳۳	فصل سوم: عنصر روانی جرم
۲۳۸	مبحث اول: عنصر روانی جرم عمدی
۲۳۹	گفتار اول: عقل
۲۳۹	گفتار دوم: تمیز
۲۳۹	گفتار سوم: اراده
۲۴۱	گفتار چهارم: اختیار
۲۴۲	گفتار پنجم: آگاهی و علم
۲۴۳	گفتار ششم: قصد مجرمانه یا سوءنیت
۲۴۴	۱- سوءنیت عام
۲۴۵	۲- سوءنیت خاص
۲۴۷	مبحث دوم: عنصر روانی جرم غیر عمدی
۲۵۱	گفتار اول: تقصیر عنصر روانی جرم غیر عمد
۲۵۲	۱- مفهوم لغوی تقصیر
۲۵۲	۲- مفهوم قانونی تقصیر
۲۵۳	۳- گونه‌های تقصیر

۲۵۳	الف) بی احتیاطی.....
۲۵۶	ب) بی مبالاتی.....
۲۵۷	۴- مصادیق دیگر بی احتیاطی و بی مبالاتی.....
۲۵۷	۱- ۴- مسامحه و اهمال.....
۲۵۸	۲- ۴- عدم مهارت.....
۲۵۸	۳- ۴- عدم رعایت نظامات دولتی.....
۲۵۹	۴- ۴- غفلت.....
۲۶۰	گفتار دوم: عنصر روانی جرم شبه عمد و در حکم آن.....
۲۶۹	گفتار سوم: عنصر روانی جرم خطای محض و در حکم آن.....
۲۷۳	گفتار چهارم: دیه مجازا یا جبران خسارت؟.....
۲۷۷	گفتار پنجم: عنصر روانی جرم تعزیری غیر عمدی.....
۲۸۱	منابع و مآخذ.....

پیشگفتار

مطابق برنامه ارائه شده از سوی شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری واحدهای درسی رشته‌های مختلف دارای سرفصل و عناوینی خاصی بوده که دانشجویان و اساتید باید مطابق آن اقدام به یادگیری و ارائه آن نمایند. بر این اساس در کتاب حاضر تلاش گردیده که مطالب کتاب بر اساس سرفصل و عنوان درس **حقوق جزای عمومی** یک دوره کارشناسی رشته حقوق مطابق برنامه ارائه شده از سوی شورای مذکور تهیه و تنظیم گردد و از بیان مطالبی که ارتباط مستقیمی با آن ندارند، خودداری گردیده است. موضوع حقوق جزا یکی از مهمترین موضوعاتی است که بگوئیم کل جامعه به یقین کثیری از افراد با آن سر و کار دارند. به نظر می‌رسد آشنایی با ماه و اوجهی حقوق جزا همانند جرم، مجازات، خصوصیات کلی آنها، این که در جامعه چه کسانی، حق منع جرم و مجازات را دارند و نهادهای مجری آن کدامند؟ این که مجرم دارای چه ویژگی‌هایی است که جرم به او انتساب داده شود و موانعی که سبب می‌گردد که قابل مجازات نباشد کدامند؟ نه تنها رای دانشجویان حقوق بلکه برای آحاد جامعه امری ضروری می‌باشد. آگاهی مردم از این گونه مفاهیم، حقوق و آزادی آنان را کمتر دستخوش تعرض قرار داده و بیشتر تضمین می‌گردد. برغم تحولات سریع و همه جانبه جوامع بشری در قرون اخیر، آهنگ حرکت رشته حقوق در میان رشته‌های علوم انسانی همواره کندتر بوده است. در میان شاخه‌های این رشته می‌توان ادعا نمود که تدریس حقوق جزای عمومی کندتر و گاه اصول کلی آن سال‌ها پا بر جا می‌ماند. دلیل آن موضوع این شاخه از حقوق جزا است که به شرایط کلی جرم و مجازات و مسؤولیت کیفری مجرم می‌پردازد. علت عدم تحرک و سکون کتاب‌ها و نوشته‌ها در این شاخه از حقوق جزا را می‌توان در عدم تحول در متون و مقررات قانونی به عنوان اولین و مهمترین منبع حقوق دانست. نویسندگان در پرتو مقررات جدید قادر به بیان مطالب نو خواهند بود و الا آنچه که می‌باید گفت، با مراجعه به آثار گذشتگان می‌توان دریافت. آنچه نگارنده را راغب به نوشتن این سطور کرد، تحولاتی است که اخیراً در حقوق کیفری ایران پس از سه دهه از اولین مقررات مربوط به قانون مجازات اسلامی رخ داده است. بی‌تردید قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ به عنوان مهمترین منبع حقوق جزای ایران محسوب می‌گردد. تحولات به عمل آمده به ویژه کلیات آن که در بردارنده مباحث مهمی

از جمله «حقوق جزای عمومی» است، در رویکرد به موضوعاتی همچون طبقه‌بندی مجازات‌های اصلی تعزیری، تقسیم مجازات‌ها به اصلی، تکمیلی و تبعی، مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی، شروع به جرم، جرم عقیم و محال، تعدد و تکرار جرم، پذیرش تقصیر به عنوان مبنای مسؤولیت کیفری در جرایم غیرعمد، محاسبه نسبت مجازات‌های حبس، شلاق و جزای نقدی به یکدیگر، ایجاد نهادهای جدیدی به نام تعویق مجازات، معافیت از مجازات، تعلیق اجرای مجازات، نظام نیمه آزادی، مجازات جایگزین حبس، مرور زمان شکایت، تعیین مجازات‌های قابل گذشت، ظهور نهادهای مانند توبه و قاعده درء و تحولات بنیادی در مسؤولیت کیفری اطفال کمتر از ۱۸ سال نسبت به قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ تغییرات اساسی نموده است. بودیجه نکات مبهم و بعضاً بدیع از این قانون و لزوم آگاهی علاقمندان رشته حقوق اعم از دانشجویان و دانشجویانی که واحدهای درسی حقوق جزای عمومی را بر اساس مقررات قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ از سر گذرانده و دانشجویانی که به تازگی در صدد آشنایی با واحدهای درسی حقوق جزای عمومی هستند، و آگاهی اینجانب از چگونگی تهیه اولیه لایحه از سوی قوه قضاییه تا تصویب نهایی قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ از سوی مجلس شورای اسلامی، نگارنده را بر آن داشت که در قم کتاب حاضر شوم. این مهم را باید همواره در نظر داشت که باید سپاسگزار متفکران داخل و خارج کشور بر آنچه که در مورد حقوق جزا نوشته و گفته‌اند، بود. بدون اغراق ادعا دارد که در تهیه مباحث مطروحه این کتاب اگر نگوییم کلیه کتب و نوشته‌های داخلی اما به یقین اکثر آنها و بعضاً منابع خارجی مورد مطالعه قرار گرفته و معترف به بردن بهره فراوان از آثار اندیشه‌های والای دانشمندان کشورمان و دیگر سرزمین‌ها می‌باشم که سپاسگزار همه آنانم. اینک ثمره این سعی و کوشش را در معرض دید خوانندگان قرار می‌گیرد تا قضاوت نمایند و همه قضاوت‌ها را با دیده منت بپذیرا و در تلاش بعدی همه آنها را بکار خواهیم گرفت.

مقدمه

بی‌تردید زندگی اجتماعی امروزه نیازمند به نظامی است که حیات جامعه بتواند در سایه آن ادامه یابد. لازمه نظم عمومی در پرتو قوانین و مقرراتی است که حدود و ثغور زندگی افراد جامعه را معین می‌کند. قوانین و مقررات ناظم و تنظیم کننده روابط اجتماعی اعم از روابط بین افراد جامعه و روابط بین دولت‌ها و افراد است. این ضرورت نه تنها در داخل یک کشور بلکه در سطح جهان امری انکارناپذیر است. در تاریخ زیست جمعی انسان همواره عده‌ای از افراد جامعه سر‌ناسازگاری با قواعد حاکم بر جامعه داشته و دارند و خود را با آن وفق نمی‌دهند و در برابر آن سرکشی می‌نمایند. جوامع در برابر این نوع سرکشان واکنشی بنا به وضعیت فرهنگی و اجتماعی خود نشان دادند. در جوامع اولیه پاسخ به ناقضان ارزش‌های جامعه به صورت جنگ و مجازات بی‌حد و اندازه بود. زندگی قبیل‌های اولیه انسان، فرد در قبیله حل شده بود، بنابراین پاسخگویی به جرم جنبه گروهی داشت تا فردی. نظام عدالت کیفری قرن‌ها مبتنی بر نظام عدالت قبیل‌های^۱ با تأکید بر انتقام ربا^۲ استاده این قوانین خونین^۳ استوار بوده است. مشکلات اجتماعی عمدتاً به عنوان موضوعاتی فردی که باید افراد خود اقدام به حل و فصل آنها نمایند، نگریسته می‌شد. به علت عدم وجود دولت، باید همه‌ها جامعه از جمله جرم و مجازات به شکل ابتدائی برخورد می‌نمودند. به تدریج که جوامع بزرگتر شدند، دولت‌ها روی کار آمدند، تا حدودی به این بازار آشفته سروسامان دادند. جرم جنبه خصوصی و قبیل‌ای خود را از دست داد و جنبه عمومی پیدا کرد. ظهور ادیان الهی کیفرها را نسبت به قبایل معده‌مندتر نمود. قصاص و شخصی شدن مجازات‌ها، دیه و خون‌بها و تأدیه خسارات از نتایج تأثیر ادیان الهی در حقوق جزای بشر است. ظهور دین اسلام تأثیر شگرفی در تحول حقوق کیفری ایجاد نمود. تا آن زمان دیوانه با عاقل، صغیر با کبیر، جاهل با دانای به قانون در مسئولیت کیفری یکسان

1- Tribal Justice

2- The blood- feud

۳- برای اطلاع بیشتر از مفهوم انسان‌شناسی حقوقی و خصوصیات و قواعد حاکم بر انتقام جویی نک: متن

سخنرانی پروفیسور رولان در دانشگاه علوم رضوی، مجله تخصصی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، فصلنامه

پژوهشی علوم انسانی، شماره دوم، سال اول، زمستان ۱۳۸۰، صص ۱۸۴-۱۷۵

پنداشته می‌شدند. اصل برائت، اباحه و قاعده قبح عقاب بلابیان و شرایط مسؤولیت کیفری مجرم و عوامل رافع مسؤولیت کیفری همانند جنون، صغر سن، اشتباه و جهل به حکم و موضوع وارد مباحث حقوق جزا گردید که تا آن زمان حقوق کیفری با آن بیگانه بود. ورود اصولی همچون اصل تساوی مجازات‌ها، اصل شخصی بودن و اصل فردی کردن مجازات به ویژه در جرائم تعزیری و تفکیک جرایم بر اساس عنصر روانی و به تبع آن تفاوت در مجازات‌ها از ثمرات احکام کیفری اسلام در حقوق جزا بشر است. قرن ۱۸ میلادی و پایان قرون وسطی سرآغاز دوازه‌ای برای انسان است. وقوع انقلاب سیاسی فرانسه و انقلاب صنعتی انگلستان تحول سگانی در زندگی فردی و اجتماعی انسان به وجود آورد. در صحنه سیاسی و اجتماعی نیز حکومت با نگرش ملی به انسان و ویژگی‌های او پیدا کردند. احترام به انسان و رعایت حقوق وی شعار شد. فرد به‌عنوان یک شخصیت در حقوق جزا نیز بر مبنای همین طرز تفکر با انتشار افکار اندیشمندانی همچون ژان ژاک روسو، کانت، ژوزف دومستر، منتسکیو، سزار بکاریا، بنتام و فوئرباخ الغای مجازات‌های تنبیه‌محور و تعدیل نسبی مجازات‌های گذشته به وقوع پیوست. اصل عدم پاسخگویی کیفری به اهل خانه و اهل قبیله منجر به ابرار و این که تنها مجازات برای نقض آن دسته از مقرراتی که ادامه حیات اجتماعی را به مخاطره می‌اندازد، مورد تأکید قرار گرفت. مواردی همچون نقض قرارداد بین دو نفر که تنها نقض حقوق فردی است که معمولاً از طریق ابطال قرارداد و یا تأدیه خسارات وارده صورت می‌گیرد از جمله حقوق کیفری خارج گردید. **حقوق جزا** به عنوان ساده‌ترین و کاراترین ابزار مقابله با مجرمین و متعرضان به حیات اجتماع با ارائه اصول و مبانی جدیدی ظهور پیدا کرد. مدعیان و طایفه‌داران بکارگیری حقوق جزا از نحله‌های مختلف، اجرای عدالت، تهدید و ارباب مجرمان بالفعل و "سود و به‌شگیری از ارتکاب جرم از اهداف حقوق جزا دانسته و می‌دانند. اما آنان معتقدند که همانگونه که مجرمان با بی‌قانونی، اقدام به ایراد صدمه به افراد و اجتماع می‌نمایند، مجریان حقوق جزا نباید همانند آنها عمل نمایند بلکه باید بر اساس اصول و قواعد خاص، حقوق جزا را در صحنه جامعه اجرا نمایند. آنان معتقد به تعریفی دقیقی از رفتاری هستند که تنها به موجب مقام صالح جامعه برای آن کیفر تعیین شده باشد. بدون تعریف قانونی از رفتار و اطلاع جامعه از آن، سرزنش و مجازات مرتکبان نمی‌پسندند. چرا که اصل بر برائت انسان از تکلیف و کیفر است. تا زمانی منع قانونی یا الزام قانونی مقرر نگردد، انسان آزاد است و کسی نباید او را مورد مؤاخذه قرار دهد. از نتایج این دیدگاه به وجود آمدن یکی از قواعد مهم حقوق جزا به نام **اصل قانونی بودن جرم و مجازات**

است. اصل مذکور به عنوان یکی از عناصر تشکیل دهنده جرم به **عنصر قانونی** معروف می‌باشد. به همین جهت بخشی از کتاب حاضر به تحلیل عنصر قانونی جرم و بررسی ابعاد مختلف و نتایج آن اختصاص یافته است.

از اصول دیگر حقوق جزا در تعیین مجازات متجاوزان به حقوق و آزادی‌های دیگران بروز و ظهور رفتاری است که از آنان سر زده باشد. بدون وجود رکن مذکور که به **عنصر مادی** جرم شناخته می‌شود، اشخاص قابل مجازات نخواهند بود. بنابراین حقوق جزا در موردی که شخص تنها در فکر و ذهن خود دنبال نقض قوانین بوده، خود را دخالت نمی‌دهد. چرا که بدون ظهور رفتار خارجی و مادی به تنها اخلال در نظم جامعه به وجود نخواهد آمد بلکه احراز قصد درونی و ذهنی افراد امری بسیار دشوار و گاه محال خواهد بود و حقوق جزا خود را درگیر چنین موضوع پرهزینه و در عین حال کم فایده‌ای نخواهد کرد. بنابراین در بخشی دیگر از کتاب به تحلیل و بررسی **عنصر مادی** جرم و اشکال مختلف آن پرداخته می‌شود.

در حقوق جزا برخلاف سایر رشته‌های حقوق همانند حقوق مدنی، قصد و اراده مرتکب در رفتاری که دارای مجازات است، نقش اساسی ایفاء می‌کند. حقوق جزا کسی را قابل سرزنش‌تر می‌داند که رفتار او دارای قبح اخلاقی بی‌شماری باشد. کسی که با اراده، آگاهی، عمداً و با سوءنیت مرتکب رفتاری شود که قانونگذار برای آن مجازات یا اقدام تأمینی و تربیتی تعیین نموده به مراتب از کسی که دارای چنین قصدی نبوده و رفتار را از روی اشتباه و یا سهواً انجام دهد قابل سرزنش‌تر و مجازات او بیشتر می‌داند. روان سالم و آگاه مرتکب از ارکان مجرمیت و تعیین مجازات در حقوق کیفری است. این رکن که به **عنصر روانی** تعبیر می‌گردد، قسمت دیگر کتاب را به خود اختصاص داده است که وجوه و گونه‌های مختلف آن در حقوق کیفری مورد بررسی قرار می‌گیرد.